

Voltaire

Briefwisseling met
Catharina de Grote

1763-1778

Vertaald en ingeleid door
Hannie Vermeer-Pardoen

INHOUD

INLEIDING	7
BRIEVEN	19
APPENDIX 1	363
APPENDIX 2	365
VERANTWOORDING	367
BEKNOPTE BIBLIOGRAFIE	369
CHRONOLOGIE	370
REGISTER	374

Inleiding

Als Catharina in 1762 na een staatsgreep de Russische troon bestijgt, is haar positie uiterst wankel. Geen van de Europese vorsten gelooft dat haar regering een lang leven beschoren is, en Lodewijk xv stemt er pas tien jaar later in toe haar als keizerin van Rusland te erkennen, mits die titel in het Latijn wordt gevoerd. Ook in het binnenland is er veel weerstand tegen haar. Zij is om te beginnen geen Romanov, ze is zelfs geen Russin. Ze wordt verdacht van moord op haar echtgenoot en als usurpator beschouwd. Ze geldt bovendien als onervaren en men vreest dat de macht weldra in handen zal komen van haar favorieten, en dan in het bijzonder van haar minnaar Grigori Orlov. Om zicht te krijgen op het politieke landschap in het Rusland van die tijd is het nuttig om enige decennia terug te gaan in de geschiedenis.

Peter de Grote (1689-1725) had besloten dat de wettelijke opvolger van de tsaar niet noodzakelijkerwijs diens oudste zoon behoefde te zijn, maar dat de tsaar zelf uit de eventuele erfopvolgers de toekomstige tsaar kon aanwijzen. Helaas had Peter de Grote zelf nagelaten dat te doen, hetgeen aanleiding gaf tot de vorming van allerlei elkaar bestrijdende belangengroepen. Direct na zijn dood werd hij opgevolgd door zijn tweede vrouw, Catharina I. Na haar regeerde Peters kleinzoon, Peter II (1727-1730). Hij stierf echter jong en werd opgevolgd door Anna, een dochter van Ivan V, een oudere halfbroer van Peter de Grote, die geregeerd had van 1682 tot 1689. Anna was keizerin van 1730 tot 1740, waarna zij werd opgevolgd door Ivan VI, de achterkleinzoon van Ivan V. Hij werd echter door Elisabeth Petrovna, de dochter van Peter de Grote, van de troon gestoten en gevangengezet in slot Schlüsselberg.

Elisabeth regeerde van 1741 tot 1761. Zij had de zoon van haar zuster als opvolger aangewezen onder de naam Peter III. Deze Peter was dus via zijn moeder een kleinzoon van Peter de Grote, maar zijn vader was hertog van Holstein-Gottorp en Peter was opgegroeid in Duitsland. Als hij veertien jaar oud is, wordt hij aan het Russische

hof ontboden, waar zijn opvoeding moet worden voltooid, en als hij zeventien is, laat men hem trouwen met de zestienjarige Sophie van Anhalt-Zerbst, die in verband met dat huwelijk moet overgaan tot de Russisch-orthodoxe Kerk, bij welke gelegenheid zij de naam Catharina aanneemt.

Peter haat alles wat Russisch is en in de loop der jaren vat hij een ware verering op voor Frederik de Grote en diens verrichtingen tijdens de Zevenjarige Oorlog (1756-1763), een oorlog waarin Elisabeth en Frederik elkaar te vuur en te zwaard bestrijden.

In tegenstelling tot haar man verdiept Catharina zich van meet af aan in de Russische cultuur en maatschappij. Ze leert snel Russisch spreken en schrijven, hetgeen haar veel sympathie bij het volk oplevert. Het leven aan het hof is niet bepaald prettig voor haar. Ze staat onder streng toezicht van Elisabeth, heeft praktisch geen vrijheid en wordt bovendien slecht behandeld door haar echtgenoot, die niets voor haar voelt en zich lomp gedraagt. Catharina is een intelligente vrouw, die de treurnis van het dagelijks leven verdrijft met het lezen van voornamelijk Franse boeken. Ze verdiept zich in de geschiedenis en in de ideeën van de Verlichting. Ze leest de grote schrijvers uit die tijd, zoals Montesquieu en vooral Voltaire. Na negen jaar van een bijzonder slecht huwelijk krijgt zij toch een zoon, Paul. Ze heeft inmiddels echter ook een minnaar, Sergej Saltykov, en men fluistert dat Paul de zoon van de mooie Sergej is. In de loop van de tijd blijkt echter dat Paul in alle opzichten op Peter lijkt. Het kind wordt onmiddellijk van Catharina afgenomen en opgevoed onder het toezicht van Elisabeth.

Peter ziet kans om zich langzamerhand bij alle bevolkingsgroepen gehaat te maken. Als hij in 1761 Elisabeth opvolgt, sluit hij onmiddellijk niet alleen vrede, maar zelfs een bondgenootschap met Frederik de Grote, die daardoor van een wisse ondergang wordt gered. Hij neemt het leger tegen zich in, dat deze ommekeer niet kan begrijpen en dat bovendien gedwongen wordt in alles, zelfs in de kleur van de uniformen, het Pruisische leger na te bootsen. Er ontstaan weer allerlei complotten. Als Peter tijdens een banket Frederik zijn heer en meester noemt, zijn vrouw beledigt, dreigt haar in een klooster

op te sluiten en met zijn minnares te gaan trouwen, die dan keizerin zal zijn, is de maat vol.

Een van de facties die zich hadden gevormd, stond onder leiding van de gebroeders Orlov, van wie Grigori al enige tijd Catharina's minnaar was. De familie Orlov meent via Catharina meer macht te krijgen. Tijdens een afwezigheid van Peter laat Catharina zich met hulp van de gebroeders Orlov en van de garderegimenten tot keizerin uitroepen. Zij wordt toegejuicht door de menigte en men trekt naar Oranienbaum, waar Peter zich bevindt met zijn minnares. Hij wordt gevangengenomen en doet afstand van de troon.

Enige dagen later is hij dood. Volgens Aleksej Orlov is hij tijdens een dronkenmansruzie per ongeluk gedood. Is dat op instigatie van Catharina? Dat hebben velen wel geloofd, maar het is nooit bewezen. Het lijkt eerder onwaarschijnlijk, want een moord op haar echtgenoot, die nota bene al afstand van de troon had gedaan, zou Catharina alleen maar kunnen schaden. Na de dood van Peter ontbrandt de strijd tussen de verschillende facties opnieuw. Er is een groep die wil dat de kleine Paul tsaar wordt onder regentschap van zijn moeder, die weliswaar door het volk en het leger tot keizerin is uitgeroepen, maar nog niet is gewijd. Een andere groep wil dat de nog steeds in gevangenschap verblijvende Ivan VI weer tsaar wordt, maar Catharina en haar aanhangers winnen het pleit en men haast zich om in de kerk van het Kremlin de wijding te doen plaatsvinden. Het blijft echter onrustig.

Catharina's grootste zorg is nu om haar positie veilig te stellen en haar gezag te doen gelden. Hoewel ze goed luistert naar de raadgevingen van belangrijke functionarissen uit vroegere regeringen, is ze vastbesloten om zelf te regeren en zich door niemand het heft uit handen te laten nemen. Haar grote voorbeeld is Peter de Grote. Hij wilde de invloed van het Westen in Rusland vergroten teneinde de welvaart in het land te doen toenemen. Die westerse invloed moest vooral bijdragen tot de vooruitgang van de industrie en de economie. Het land moest machtiger worden en ook zeehavens krijgen. Onder Peter werd de vooruitgang met geweld afgedwongen.

Hoewel ook Catharina haar eigen macht en die van het land wil vergroten, is zij toch veel meer een moeder des vaderlands. Al dadelijk na haar troonsbestijging zet zij de principes van haar politiek uiteen: de overheid moet beantwoorden aan de behoeften van het volk, het nationaal belang dienen en erop toezien dat recht en wetten worden gehandhaafd. Zij neemt maatregelen ter verzachting van het lot der lijfeigenen, ze verbiedt de uitvoer van graan om de gestegen broodprijzen weer te doen dalen. Ondanks felle tegenstand van de Kerk onteigent ze de kerkelijke domeinen, geeft de geestelijkheid salarissen en laat de lijfeigenen van de Kerk vrij. Maar die vrijlating van de lijfeigenen zorgt voor problemen. De lijfeigenen zelf, die nu hun bestaanszekerheid kwijt zijn, verzetten zich er hevig tegen. Hoewel Catharina probeert ondanks alles de Kerk te vriend te houden, handhaaft ze de door Peter de Grote ingevoerde scheiding van Kerk en Staat.

Bij al haar maatregelen laat ze zich leiden door de ideeën van de Verlichting. Ze beschouwt zichzelf als een leerling van Voltaire, aan wie ze, zoals ze zelf na diens dood zegt, *alles te danken heeft wat zij is en wat zij denkt*.

Al in de moeilijke jaren voor haar troonsbestijging had ze zich vertrouwd gemaakt met Voltaires werk. Kort na haar troonsbestijging zoekt ze via tussenpersonen contact met hem. Voltaire is dan achtenzestig jaar oud en heeft zich in 1759 in Ferney gevestigd, een landgoed aan de Zwitserse grens vlak bij Genève, waar hij een soort landheer is. Hij spant zich in om het dorp tot bloei te brengen en heeft er verschillende projecten ontwikkeld. Zo heeft hij er een aantal Zwitserse horlogemakers uitgenodigd die hij van woningen en materiaal heeft voorzien, zodat zij er een bestaan kunnen opbouwen. Ook heeft hij er een zijdefabriek gevestigd en een zijderupskwekerij. Hij leert de boeren hoe ze hun land met meer succes kunnen bewerken. Ferney bloeit op en de inwoners zijn hem dankbaar. Hij bemiddelt voor mensen die onrechtvaardig zijn behandeld en biedt zijn bescherming aan allen die daarom vragen. Hij voert een niet aflatende strijd tegen geborneerdheid en fanatisme.

Al voor de dood van Elisabeth had Voltaire contacten met Rusland gehad. Hij had gecorrespondeerd met een aantal hooggeplaatste

Russen, onder anderen met Sjoevalov, de minnaar van Elisabeth, die hij vanwege zijn grote invloed spottend de vice-keizer noemde. Sjoevalov verzoekt hem een biografie van Peter de Grote te schrijven en Voltaire voldoet aan dat verzoek. Hij weigert echter naar Sint-Petersburg te komen om het werk ter plekke te schrijven. Hij wil zijn onafhankelijkheid bewaren. De inmiddels uitgebroken Zevenjarige Oorlog maakt het moeilijk om aan gegevens te komen, maar toch slaagt hij erin het eerste deel in 1759 te publiceren. Er komt vanuit Rusland nogal wat kritiek op details en Elisabeth laat niets van zich horen. Voltaire is teleurgesteld. Als Peter III de politiek van Elisabeth radicaal omgooit en Frederik van de ondergang redt, beseft men dat het Rusland waarover zo laetdunkend werd gesproken, in Europa een rol van belang is gaan spelen. Voltaire had in zijn analyses van de politiek van Peter de Grote wel gelijk gehad.

Kort na de troonsbestijging van Catharina II arriveert in Sint-Petersburg een jongeman uit Genève, François Pierre Pictet, bijgenaamd de Reus. Hij kent Voltaire en schrijft hem op instigatie van Catharina een lange brief, waarin hij haar prijst en haar staatsgreep verdedigt. Voltaire reageert koeltjes, maar Catharina houdt vol. Ze laat hem, nog steeds via Pictet, weten dat er aan het hof toneelstukken van hem worden gespeeld. Een andere tussenpersoon, Michajlovitsj Saltykov, schrijft hem over de gunstige invloed van Catharina en haar door de Verlichting geïnspireerde hervormingen. Ze wil het werk van Peter de Grote voortzetten, over wie Voltaire immers zo'n prachtig boek heeft geschreven.

Het tweede deel van Voltaires biografie van Peter de Grote verschijnt in 1763 en Voltaire stuurt Catharina een aantal exemplaren. In september van datzelfde jaar schrijft Catharina hem haar eerste brief. Ze spreekt daarin allereerst over Peter de Grote, die ze bewondert en wil navolgen. Ze vertelt Voltaire hoe zij zijn werk heeft ontdekt en er steeds weer op terugkomt. Maar ondanks de grote bewondering die beiden voor elkaar hebben, stokt de correspondentie enige tijd en komt pas in 1765 weer op gang. Catharina heeft ondertussen nog steeds te kampen met allerlei complotten tegen haar regering, die tenslotte in 1764 uitlopen op de dramatische ge-

beurtenis in slot Schlüsselberg, waar de ongelukkige Ivan vi wordt gedood als men tracht hem te bevrijden. Weer wordt de beschuldigende vinger uitgestoken naar Catharina, maar weer is er geen enkel bewijs tegen haar. Feit is wel dat de dood van Ivan de zaken voor haar vereenvoudigt.

In de eerste helft van 1766 komt de correspondentie tussen haar en Voltaire dus echt op gang. De thema's zijn de tolerantie, Voltaires bemoeienissen met Calas en Sirven, maar vooral Catharina's *Instructie* voor de commissie die belast is met het samenstellen van een nieuw wetboek, waarbij Catharina uitgaat van de ideeën van de Verlichting en meer in het bijzonder van die van Montesquieu en Beccaria. Het voornaamste doel waarnaar moet worden gestreefd is de vrijheid en de gelijkheid van allen voor de wet. Het volk moet de wet vrezen en niets anders dan de wet. De *Instructie* bevat ideeën die velen doen opschrikken en in Frankrijk vindt men het zo'n subversieve tekst, dat de publicatie ervan wordt verboden. Voltaire is enthousiast, maar Catharina vermaant hem haar niet al te veel te prijzen, want de wetten moeten nog geschreven worden en Rusland is een groot land met veel verschillende volken, culturen en problemen. De wetten moeten echter zo worden dat ze, ondanks al die verschillen, voor iedereen acceptabel zijn. Zo moeten de wetten ook een middel zijn om in dat grote, verdeelde rijk eenheid te brengen.

Catharina schrijft in die eerste brieven over de maatregelen die zij neemt om het land welvarender te maken. Ze schrijft dat ze de moerassen rond Sint-Petersburg heeft laten droogleggen, bossen heeft laten kappen ten behoeve van de landbouw, kolonisten heeft aangetrokken om de uitgestrekte, dunbevolkte, maar vruchtbare gebieden te ontginnen. Vol trots vertelt ze dat ze zichzelf en ook haar enige zoon, samen met een groot deel van de hofhouding en ook leerlingen van enkele onderwijsinstellingen en het personeel van enkele ziekenhuizen heeft laten inenten tegen de pokken, wat toen een heel moderne, maar nog wel erg riskante onderneming was, want de methode was nieuw en de entstof werd gemaakt van menselijke pokken. Maar de nood was groot, want jaarlijks stierven er heel veel mensen aan de pokken en men had al zijn hoop gevestigd

op de inenting. Ze maakt reizen naar haar provincies en spreekt over de rijkdom van de Russische taal. Voltaire prijst haar om alles wat zij doet en vooral ook om het feit dat zij, ondanks haar drukke bezigheden, nog tijd vindt om zich te bekommeren om mensen ver weg in het buitenland, dat zij de bibliotheek van de in geldnood verkerende Diderot heeft gekocht en hemzelf als bibliothecaris heeft aangesteld, zodat hij zijn boeken niet hoeft te missen.

In december 1766 prijst hij haar voor het eerst om haar bemoeienissen met Polen. Die bemoeienissen waren echter niet van zo'n zuiver idealistische aard als Voltaire veronderstelde. Vanouds had Rusland drie lastige buurlanden: Zweden, Polen en het Ottomaanse Rijk. Peter de Grote had grotendeels afgerekend met Zweden door de toegang tot de Oostzee veilig te stellen en een deel van de aangrenzende landen te veroveren. Op Polen had hij het grootste deel van de Oekraïne veroverd, maar een deel daarvan en heel Wit-Rusland behoorden nog aan Polen. In Polen heerst echter chaos. De koning wordt er gekozen en eventueel weer afgezet door de landdag. Elk lid van de landdag beschikt over het zogenoemde *liberum veto*, wat erop neerkomt dat hij het recht heeft om met zijn veto een beslissing van de landdag ongedaan te maken.

Frankrijk, Oostenrijk, Pruisen en Rusland willen allemaal hun invloed in Polen versterken en maken gebruik van de onbestuurbaarheid van dat land. Catharina gebruikt de aanspraak op gelijke rechten van de niet-katholieken, de zogenoemde dissidenten, als voorwendsel om in Polen in te grijpen. Ze doet dat voorkomen als een strijd voor tolerantie en rechtvaardigheid. Voltaire gelooft dat en pas veel later ziet hij in dat hij daarin te naïef is geweest. In zijn brief van 15 februari 1775 aan Frederik de Grote klaagt hij: 'U, koningen, u bent net zo als de goden van Homerus, die de mensen voor hun karretje spannen zonder dat die arme drommels het in de gaten hebben.'

De interventie in Polen leidt in 1768 tot een oorlog met het aangrenzende Turkije, dat in die tijd heerst over een gebied dat zich uitstrekt van de Krim tot aan de Adriatische Zee. Daarin bevindt zich ook een aantal christelijke landen, zoals Roemenië, Bulgarije,

Bosnië, Macedonië en Griekenland. Die landen beginnen opstandig te worden. Bovendien neemt de bestuurlijke en militaire wanorde in Turkije zelf toe. Tijdens de interventie in Polen betreedt een Russische legereenheid Turks grondgebied, waarop sultan Moestafa III, daartoe aangemoedigd door Frankrijk en de paus, Rusland de oorlog verklaart. Dankzij het feit dat zij over een uitstekend leger en voortreffelijke generaals beschikt, behaalt Catharina grote successen. Het is haar bedoeling haar gebied te vergroten en toegang te krijgen tot de Zwarte Zee. In 1772 vindt de eerste deling van Polen plaats, waarbij Rusland, Oostenrijk en Pruisen zich ieder een deel van dat land toe-eigenen. Als Catharina in 1774 vrede sluit met Turkije, heeft zij de controle over de nu autonome Krim en een vrije vaart over de Zwarte Zee. Ze krijgt een permanente vertegenwoordiging in Istanboel en de orthodoxe kerken op Turks gebied staan onder haar bescherming. Rusland is in deze oorlog niet alleen te land, maar ook ter zee een geduchte macht geworden en Catharina heeft grotendeels bereikt wat Peter de Grote nastreefde: havens aan de Oostzee en aan de Zwarte Zee en een krachtige marine.

Voltaire slaat deze ontwikkeling niet alleen met belangstelling gade, maar voelt zich er nauw bij betrokken. Hij volgt de voorde- ringen op de voet en bijna elke brief spreekt van zijn enthousiasme over de successen van Catharina. Er staat dan ook heel wat op het spel, want het Rusland van Catharina vertegenwoordigt voor hem de voortschrijdende Verlichting tegenover het obscurantisme van het oude Rusland en een tegenkracht tegen de dreigende macht van het islamitische Turkije, dat grote delen van Europa heeft veroverd en van de eigen cultuur heeft beroofd. En hoewel de brieven geken- merkt worden door een elegante stijl en een dikwijls badinerende toon, schuilt daarachter vaak een grote hartstocht. Met afschuw en spot spreekt Voltaire over de paus en over Frankrijk die zich aan de zijde van Turkije hebben geschaard en zo de eigen christelijke cul- tuur verloochenen. Met onbegrip spreekt hij over Maria Theresia die niet te hulp komt en blijkbaar is vergeten dat de Turken al tweemaal voor Wenen hebben gestaan. In zijn brieven aan Frederik vraagt hij, overigens zonder succes, om hulptroepen voor Catharina. Zelf

heeft hij, naar antiek voorbeeld, een strijdwagen ontworpen, een soort door gepantserde paarden getrokken tank. Catharina laat die door haar militairen uitproberen, maar hij wordt nooit werkelijk gebruikt. De hele onderneming van Catharina wordt trouwens in een mythologisch licht gezien. De steden en rivieren krijgen hun oude, Griekse namen terug en de Krim wordt weer het Tauris van Iphigenia. Griekenland moet bevrijd worden van Turkse overheersing en terugkeren naar de oude culturele waarden.

Catharina houdt Voltaire zorgvuldig op de hoogte van haar successen, want net als de correspondentie met Frederik de Grote hebben de brieven een dubbele bodem. Catharina is zich bewust van het geweldige netwerk waarover Voltaire beschikt. Ze weet dat het nieuws uit haar brieven een krachtig tegengif vormt tegen de talrijke geruchten die haar prestige zouden kunnen schaden. Maar dat neemt niet weg dat haar bewondering en sympathie voor Voltaire oprecht zijn. Voltaire van zijn kant ziet in Catharina een sterke bondgenote in de strijd voor de Verlichting, maar ook bij hem is de bewondering oprecht, ook al neemt die in de ogen van de moderne lezer soms overdreven vormen aan. In dat opzicht moeten we echter wel voorzichtig zijn, want wat we misschien aanzien voor onbeschaamde vleierij, hoort bij de brief van de achttiende eeuw. Het is een oude stijlfiguur, de zogeheten *laudatio*, die veelvuldig wordt toegepast. De aangesprokene wordt dan vergeleken met mythologische of legendarische figuren en alles wat hij of zij doet wordt boven het alledaagse uitgetild.

Het is overigens amusant om te zien hoe naast al die lofprijzingen, die verheerlijking van Catharina en haar strijd tegen het obscurantisme, die ware kruistocht tegen de Turken, waarbij de anders toch zo vredelievende Voltaire zich soms een bloeddorstig man toont, dat er naast dat alles vaak sprake is van zeer alledaagse dingen, zoals de horloges die Voltaire via Catharina in Rusland en in China tracht te slijten, of de zaden van de ceders uit Siberië die niet op willen komen, de schilderijen en de grote diamant die Catharina koopt en de verwondering van Voltaire, die niet begrijpt waar zij het geld vandaan haalt. Er wordt zeker niet altijd over oorlogen gesproken,

maar uit praktisch alles wat Catharina schrijft, blijkt haar behoefte om Rusland en de Russen een grotere bekendheid te geven en de sympathie in de wereld voor land en volk te doen toenemen. Ze vertelt over haar reizen naar de verre provincies van haar rijk, over de rijkdom van Siberië, over de verschillende bevolkingsgroepen, talen en culturen binnen het rijk. Ze vertelt ook over de bezoeken die ze ontvangt, de feesten die ze geeft, de Engelse tuinen van haar buitenverblijf Tsarskoje Selo en het Smolny-instituut, dat zij in navolging van Madame de Maintenon heeft opgericht ten behoeve van de opleiding van onbemiddelde adellijke meisjes, en ze vraagt Voltaire om toneelstukken die geschikt zijn om door die meisjes te worden gespeeld.

Het is dus duidelijk dat haar brieven ook een middel zijn om propaganda te maken voor het land en het volk en voor haar eigen politiek. Dat is dan ook de reden waarom zij zo summier spreekt over de toch ingrijpende volksoptocht onder Poegatsjov in de jaren 1773- 1774.

De briefwisseling van Voltaire met Catharina de Grote is in menig opzicht verschillend van die met Frederik de Grote, al was het alleen maar vanwege het feit dat er in de correspondentie met Frederik twee mannen aan het woord zijn en hun verhouding bovendien van dien aard is dat zij elkaar af en toe op pijnlijke wijze de waarheid zeggen. In zijn brieven aan Catharina vergeet Voltaire nooit dat hij aan een vrouw schrijft. Hij blijft altijd galant en maakt nooit toespelingen op de negatieve kanten van de politiek of de persoon van Catharina. Ook Catharina blijft altijd minzaam. Als Voltaire voor de zoveelste keer haar bemiddeling inroept voor een van zijn vele beschermelingen, reageert ze niet geërgerd, maar vertelt ze bij wijze van grappige bijzonderheid hoe het een drietal van zijn andere beschermelingen is vergaan, van wie de eerste een oplichter bleek te zijn, de tweede naar de Turken is overgelopen en de derde te diep in het glaasje placht te kijken. Dat maakt dat de briefwisseling met Catharina niet de felheid en ook niet de rijkdom heeft van de correspondentie met Frederik, maar het neemt niet weg dat beide

briefwisselingen ons niet alleen doen genieten van de stijl, de ‘esprit’ van de schrijvers, van de ideeën die erin naar voren komen, van de beschrijvingen van details enzovoorts, maar dat ze ook kunnen worden gezien als een soort tweeluik dat ons een blik gunt op een veranderend Europa, waar een nieuw evenwicht aan het ontstaan is en de oude, aan het rooms-katholicisme gebonden machten een plaats moeten inruimen voor de opkomende macht van Pruisen en Rusland, terwijl Turkije steeds meer terrein verliest. Een Europa waar oude, ingeroeste ideeën plaats moeten maken voor de nieuwe inzichten van de Verlichting.

Hannie Vermeer-Pardoen

Brieven

1

CATHARINA II AAN VOLTAIRE

Omstreeks september 1763

Onder de versregels¹ bij het portret van Peter de Grote die Voltaire mij heeft gestuurd via de heer de Balk, heb ik geschreven: *Moge het God behagen*.

Toen ik de aan de Reus² geadresseerde brief ontving, heb ik een doodzonde begaan: ik heb een hele berg verzoekschriften terzijde geschoven, ik heb het geluk van een aantal mensen tot later uitgesteld, zo begerig was ik om die brief te lezen. En ik heb daar niet eens spijt van gehad.

In mijn uitgestrekte staten is er geen casuïst voorhanden; tot nu toe had ik dat niet erg betreurd, maar toen ik zag dat ik nodig weer tot mijn plicht geroepen moest worden, besepte ik dat de beste manier om dat te doen nog was om maar toe te geven aan de maalstroom die mij meevoerde en de pen op te nemen om de heer de Voltaire ernstig te verzoeken mij niet meer te prijzen voordat ik dat heb verdiend. Zijn reputatie en de mijne hebben daar belang bij. Hij zal wel zeggen dat het slechts aan mij is om mij die lof waardig te betonen, maar in het onmetelijke Rusland is een jaar waarlijk niet meer dan een dag, zoals duizend jaren dat dikwijls zijn in de ogen des Heren³. Dat is mijn excuus voor het feit dat ik nog niet alle goede dingen heb gedaan die ik had moeten doen.

1 Waarschijnlijk het gedichtje uit zijn brief van 16 januari 1763 aan Sjoevalov:
Ses lois et ses travaux ont instruit les mortels; / Il fit tout pour son peuple, et sa fille l'imité; / Zoroastre, Osiris, vous eûtes des autels, / C'est lui seul qui les mérite.

(Zijn wetten en zijn werk waren het mensdom tot lering; / Voor zijn volk deed hij alles en zijn dochter doet als hij; / Zoroaster, Osiris, gij hadt uw altaren, / Maar die verdient alleen hij.)

2 Le Géant (de Reus) was de bijnaam van François Pierre Pictet, de secretaris van Catharina. De correspondentie tussen Voltaire en Catharina werd voorafgegaan door enkele voorbereidende brieven van Pictet aan Voltaire en vice versa.

3 Psalm 90, 4 en 2 Petrus 3, 8.

Als antwoord op de profetie van Jean-Jacques Rousseau⁴ hoop ik, zolang ik leef, zo onbeleefd te zijn hem het tegendeel te bewijzen. Dat ben ik van plan: hoe het uitpakt moeten we nog zien; na dit alles zou ik willen zeggen: bid God voor mij.

Ik heb ook met veel dank het tweede deel van *Peter de Grote* ontvangen. Als ik op het moment waarop met dat werk werd begonnen geweest was wat ik nu ben, dan zou ik voor nog heel wat meer documenten hebben gezorgd. Het is waar dat men zich steeds weer verbaast over de genialiteit van die grote man. Ik ga binnenkort zijn originele brieven laten uitgeven, die op mijn bevel overal vandaan bijeengebracht worden. Men vindt hemzelf daarin terug. Zijn mooiste karaktertrek was dat, ondanks al zijn opvliegendheid, de waarheid altijd een onfeilbaar gezag op hem uitoefende, en daarom alleen al vind ik dat hij een standbeeld verdient.

Aangezien dit schrijven niet zal worden bewonderd en bijgevolg ook niet zal worden uitgegeven, voeg ik er geheel vanzelfsprekend aan toe dat het met versregels opgeluisterde briefje mij buitengewoon veel plezier heeft gedaan; voor het eerst van mijn leven spijt het mij dat ik geen verzen kan schrijven om die te beantwoorden. Ik zal mij er dus toe beperken in proza te zeggen dat ik de schrijver zeer verplicht ben. Sinds ik zelf de beschikking kreeg over mijn tijd, las ik tot 1746 alleen romans. Toevalligerwijs kreeg ik zijn werk in handen: ik kon er geen genoeg van krijgen en ik wilde alleen nog boeken die net zo goed geschreven waren en waaruit net zo veel te leren viel. Maar waar die te vinden? Ik begon dus weer bij het begin en ik probeerde boeken te vinden die mij althans op de hoogte stelden van alles wat ik dankzij die werken zo bijzonder graag wilde weten. Ondertussen wendde ik mij steeds weer tot die eerste bron van mijn plezier en van datgene waarmee ik mij het liefste bezighield, en als ik over enige kennis beschik, dan heb ik dat beslist aan hem te danken. Maar aangezien hij uit respect verbiedt mij te zeggen

4 In zijn verhandeling over *Het volk* (*Contrat social* II, 8) zegt Rousseau dat Peter de Grote zijn volk tot beschaving wilde brengen, maar niet inzag dat het daarvoor nog niet rijp was, en dat de onderneming bijgevolg tot mislukken was gedoemd.

dat hij mijn briefje kust⁵, is het gepast hem niet te laten weten dat ik enthousiast ben over zijn werk.

Ik lees op het ogenblik *L'Histoire générale*: ik zou elke bladzijde wel uit mijn hoofd willen leren, in afwachting van het *Volledig werk* van de grote Corneille, waarvoor ik hoop dat de cheque al onderweg is.

2

CATHARINA II AAN VOLTAIRE

Omstreeks mei/juni 1765

De keizerin van Rusland is de neef van abbé Bazin zeer erkentelijk voor het feit dat hij haar het werk⁶ heeft willen opdragen van zijn oom, die beslist in geen enkel opzicht gelijkenis vertoont met Abraham Chaumeix⁷, schoolmeester te Moskou, waar hij de kindertjes het abc bijbrengt. Zij heeft dat mooie boek met veel plezier van koft tot koft gelezen, en ze vond hetgeen ze las niet beneden haar waarde, want zij maakt deel uit van dat mensdom dat de merkwaardigste vormen van ongerijmdheid tentoonspreidt en geneigd is daar genoeg in te scheppen; zij is ervan overtuigd dat dit boek daar zeker zijn deel van mee zal krijgen: het zal vast

5 In zijn brief aan Pictet (zie aantekening 2) schrijft Voltaire: 'Ik heb haar briefje gekust, maar vertel haar dat niet: het is niet erg eerbiedig.'

6 Het gaat hier om Voltaires *Philosophie de l'histoire*, dat hij aanvankelijk opdroeg aan zijn geliefde, Madame du Châtelet, maar dat later werd uitgegeven als inleiding op zijn *Essai sur les mœurs et l'esprit des nations*. Zoals gewoonlijk had Voltaire zijn *Philosophie de l'histoire* niet onder zijn eigen naam gepubliceerd, maar onder het pseudoniem feu (wijlen) l'abbé Bazin. Toen er een felle kritiek op het werk verscheen, antwoordde hij daarop onder het pseudoniem 'de neef van abbé Bazin'. Onder datzelfde pseudoniem droeg hij de *Philosophie de l'histoire* op aan Catharina II. De opdracht luidt als volgt:

Aan de hoogede, verheven vorstin Catharina de Tweede, keizerin van Rusland, beschermvrouwe der kunsten en wetenschappen, die door haar grote intelligentie waardig is te oordelen over de volkeren en over haar eigen volk te regeren; zeer nederig aangeboden door de neef van de schrijver.

7 De Fransman Abraham-Joseph de Chaumeix (1725-1773) was een fel tegenstander van de filosofen, tegen wie hij verschillende werken had geschreven. In 1763 had hij zich in Rusland gevestigd, waar hij werkte als huisleraar. Voltaire valt hem een aantal malen aan, hetgeen hem niet belet de naam Chaumeix af en toe als pseudoniem te gebruiken.

en zeker te Parijs door het vuur worden gelouterd en daaraan nog grotere glans ontlenen.

Aangezien de neef van abbé Bazin het diepste stilzwijgen bewaart omtrent zijn verblijfplaats, sturen wij dit antwoord naar het adres van de heer de Voltaire, die zo bekendstaat om de bescherming en de ondersteuning die hij jonge mensen biedt wier talenten doen hopen dat zij eens de mensheid tot nut zullen zijn. Wij verzoeken die beroemde schrijver om deze paar regels op de plaats van bestemming te doen aankomen. Mocht hij de neef van abbé Bazin niet kennen, dan zal hij er wel niets op tegen hebben dat wij hem opmerkzaam maken op deze verdienstelijke jongeman, en dat zal dan tegelijk het excuus zijn voor dit verzoek.

3

VOLTAIRE AAN CATHARINA II⁸

24 juli 1765, bij Genève

Mevrouw,

Ik heb met succes de neef van abbé Bazin opgezocht om hem de brief te overhandigen waarmee Uwe Keizerlijke Majesteit mij heeft vereerd. Het is een man die teruggetrokken en in afzondering leeft, maar uw roem is hem ter ore gekomen; ze is hem dierbaar, hij weet hoe groot uw genialiteit, uw intelligentie en uw moed zijn. Hij bewondert u omdat u erin geslaagd bent de priesters te dwingen nuttig en afhankelijk te zijn. Als ik niet zo oud was, dan zou ik Uwe Majesteit toestemming vragen om met haar het eerste toernooi bij te wonen dat in uw streken wordt georganiseerd. Thalestris gaf nooit een toernooi, ze ging naar Alexander om bij hem in het gevlj te komen, maar Alexander zou naar u toe gekomen zijn om u het hof te maken.

8 Brief uit de *Collection de documents, mémoires et correspondances relatifs à l'histoire de l'empire de Russie*, tome x, p. 39.

Het boek van abbé Bazin is nog niet verbrand. Men denkt dat hij het in uw land heeft geschreven, want de waarheid komt uit het Noorden, zoals beuzelarijen uit het Zuiden komen.

Overigens, Mevrouw, heeft neef Bazin mij verteld dat hij zeer verknocht is geweest aan de prinses van Zerbst, de moeder van Uwe Majesteit; hij zegt dat zij ook heel mooi en heel intelligent was, en als zij nog leefde, zou ze bijna sterven van vreugde bij het zien van haar dochters succes.

Maar wij kunnen ons opmaken tot iets beters, namelijk om daar nog lang getuige van te zijn. Moge Uwe Majesteit mij toestaan om, samen met de jonge Bazin, u eer te bewijzen.

Met diep respect verblijf ik, Mevrouw, de zeer nederige en onderdanige dienaar van Uwe Majesteit,

Voltaire

4

CATHARINA II AAN VOLTAIRE

22 augustus [2 september] 1765⁹

Mijnheer,

Nu de neef van abbé Bazin God zij dank is gevonden, zult u mij wel toestaan dat ik mij een tweede keer tot u richt om hem in zijn afzondering het bijgesloten pakje te doen toekomen, als teken van mijn erkentelijkheid voor de aardige dingen die hij tegen mij zegt. Ik zou het heerlijk vinden als u beiden mijn toernooi zou bijwonen, zelfs al zou u zich als onbekend ridder moeten vermommen. U zou daar ruimschoots de tijd voor hebben, want de voortdurende regen heeft mij genoodzaakt dit feest tot juni volgend jaar uit te stellen.

⁹ In 1582 voerde paus Gregorius XIII de zogenoemde gregoriaanse kalender in, die elf dagen voorloopt op de daarvoor gebruikte juliaanse kalender. De gregoriaanse kalender werd onmiddellijk overgenomen door katholieke landen zoals Spanje en Portugal. De meeste protestantse landen volgden omstreeks 1700, Engeland in 1752, maar Rusland pas in 1918.

Om eerlijk te zeggen, mijnheer, sla ik uw werk hoger aan dan alle stoutmoedige daden van Alexander, en uw brieven doen mij meer plezier dan de hoffelijkheden van Alexander ooit zouden kunnen doen.

Dat is weer zo'n naïviteit uit het Noorden; het is een feit dat wij van veel zaken die uit het Zuiden komen niets begrijpen. Wij zijn heel verbaasd als wij enerzijds werken lezen die de mensheid tot eer strekken, en anderzijds moeten constateren hoe weinig ze worden toegepast.

Mijn wapen is een bij die van plant naar plant vliegt, haar honing verzamelt om die naar de bijenkorf te brengen, en eronder staat *Nuttigheid*. Bij u geven ondergeschikten onderwijs, en het zou gemakkelijk zijn voor degenen die boven hen staan daar hun voordeel mee te doen; bij ons is dat heel anders, hier gaat dat niet zo gemakkelijk.

De verknochtheid van neef Bazin aan wijlen mijn moeder maakt dat hij nog in mijn achting stijgt. Ik vind die jongeman heel sympathiek en ik verzoek hem om zuinig te zijn op de gevoelens die hij voor mij zegt te hebben. Het is heel goed en heel nuttig om zulke kennissen te hebben. Wees ervan overtuigd, mijnheer, dat u deelt in de achting die ik voor de neef voel en dat alles wat ik tegen hem zeg ook voor u bedoeld is.

Catharina

P.S. Toen kapucijner monniken die in Moskou worden geduld (want in dit rijk heerst een absolute tolerantie; alleen de jezuieten worden hier niet geduld), deze winter hardnekkig weigerden om een plotse-ling overleden Fransman¹⁰ te begraven onder het voorwendsel dat hij de sacramenten niet had ontvangen, schreef Abraham Chaumeix een artikel tegen hen om hun te bewijzen dat zij verplicht waren een dode te begraven, maar noch dat artikel, noch twee bevelschriften

10 Die Fransman heette Lévy en was bovendien volgens de kapucijner monniken een vrij-metselaar. Vandaar hun weigerachtige houding, die echter door Catharina niet werd geaccepteerd.

van de gouverneur van Moskou konden de paters ertoe brengen te gehoorzamen. Tenslotte werden ze voor de keus gesteld om het land te verlaten of die Fransman te begraven: ze vertrokken en ik stuurde vanhier augustijner monniken die gehoorzamer waren en die, toen ze zagen dat er met ons niet viel te spotten, alles deden wat er van hen werd verlangd. En zo wordt Abraham Chaumeix in Rusland dus een redelijk mens: hij verzet zich tegen vervolging. Als hij zich wat intelligenter zou opstellen, zou hij de meest kritische mensen nog in wonderen doen geloven; maar alle wonderen op aarde zouden niet kunnen doen vergeten dat hij de publicatie van de *Encyclopédie* heeft verhinderd.

5

VOLTAIRE AAN CATHARINA II
Omstreeks november 1765

Een bij dat is een nuttig beest,
Geliefd, hoewel vaak ook gevreesd,
De mensheid doet zij heel veel goed,
Haar honing voedt, haar was geeft licht;
Al zijn we die aan haar verplicht,
Geen schade doet deez' overvloed.

Minerva, d'aarde welgezind,
Onderwees 't mensdom met verstand,
Plantte d'olijf met eigen hand,
Versloeg de god die oorlog mint.
Intussen echter streed zij om
De appel voor de schoonste, maar
Prins Paris was een beetje dom,
Achilles had gestemd op haar.

Mevrouw, moge Uwe Keizerlijke Majesteit mij dit onbeholpen versje niet kwalijk nemen; dankbaarheid maakt niet altijd welsprekend. U

mag dan een bij in uw wapen hebben staan, uw bijenkorf is enorm, het is de grootste ter wereld: de aarde is vervuld van uw naam en uw weldaden. Het dierbaarst zijn mij nog de medailles met uw beeltenis. Het gelaat van Uwe Majesteit doet mij denken aan dat van uw moeder.

Ik heb nog een reden om gelukkig te zijn, namelijk dat al degenen die vereerd zijn met de gunsten van Uwe Majesteit, mijn vrienden zijn. Ik voel mij verplicht voor wat u zo edelmoedig hebt gedaan voor mensen als Diderot, d'Alembert en Calas¹¹. Alle beoefenaars van de letteren in Europa zijn u dank en eerbied verschuldigd.

U verricht zelf wonderen, Mevrouw: u hebt Abraham Chaumeix verdraagzaam gemaakt, en als hij bij Uwe Majesteit in de buurt komt, wordt hij vanzelf ook intelligent; maar wat de kapucijner monniken betreft, Uwe Majesteit heeft zich wel gerealiseerd dat zij niet bij machte was hen tot mensen te maken, sinds Sint Franciscus hen in beesten heeft veranderd. Gelukkig gaat uw Academie mensen vormen die niet met Sint Franciscus in aanraking zullen komen.

Ik ben ouder, Mevrouw, dan de stad waar u regeert en die u verfraait; ik durf zelfs te zeggen dat ik ouder ben dan uw rijk, als ik de wederopbouw daarvan laat beginnen bij zijn schepper Peter de Grote, wiens werk u vervolmaakt. Toch besef ik dat ik zo vrij zou zijn om mijn opwachting te gaan maken bij de fantastische bij die over zo'n uitgestrekte bijenkorf heerst, als de ziekten waaronder ik gebukt ga mij, arme dar, zouden toestaan mijn cel te verlaten.

Ik zou mij laten voorstellen door graaf Sjoevalov¹² en zijn echtgenote, die ik de eer heb gehad enkele dagen in mijn kleine kluizenarsverblijf onderdak te bieden. Uwe Keizerlijke Majesteit is het onderwerp van onze gesprekken geweest en nog nooit heeft het me zo gespeten dat ik niet kan reizen.

11 De protestant Calas was in 1761 ter dood gebracht. Voltaire had gestreden voor zijn herstel en voor de belangen van zijn nabestaanden. Catharina had een financiële bijdrage geleverd.

12 Graaf Andrej Petrovitsj Sjoevalov (1743-1789) was kamerheer van Catharina. Hij schreef gedichten in het Frans en correspondeerde met Voltaire, die hij ook persoonlijk had ontmoet.

Zou ik u durven zeggen, Mevrouw, dat ik het een beetje jammer vind dat u Catharina heet? De heldinnen van vroeger werden niet naar heiligen vernoemd. Homerus en Vergilius zouden lelijk in hun maag gezeten hebben met zulke namen. U hoort niet op de kalender thuis.

Maar of u nu Juno zou heten of Minerva of Venus of Ceres, wat in elk land veel poëtischer zou zijn, met dankbaarheid en het diepste respect breng ik Uwe Keizerlijke Majesteit mijn onderdanige groet.

Voltaire

6

CATHARINA II AAN VOLTAIRE

Sint-Petersburg, 28 november [9 december] 1765

Mijnheer,

Mijn poëtische gaven zijn net zo gering als de welluidendheid van mijn naam. Ik zal in slecht proza antwoorden op uw aardige gedichtje. Ik heb nooit verzen geschreven, maar daarom heb ik nog niet minder bewondering voor die van u: ik ben er zo door verwend dat ik bijna geen andere wil lezen. Ik sluit mij op in mijn grote bijenkorf. Een mens kan geen twee ambachten tegelijk uitoefenen; het mijne vergt veel tijd en ondanks hetgeen u mij zegt over mijn mooie naam, is mijn geest zo weinig volgzaam, zo weinig buigzaam dat de naam Catharina mij terecht is gegeven en overeenstemt met mijn geestelijke instelling. Elisabeth¹³, aan wie ik veel verschuldigd ben, heeft mij zo genoemd uit liefde en eerbied voor haar moeder¹⁴.

Ik zou nooit gedacht hebben dat de aankoop van een bibliotheek mij zo veel complimenten zou opleveren. Iedereen heeft mij gepre-

13 Elisabeth (Jelizaveta Petrovna) (1709-1762) was vanaf 1741 tot haar dood keizerin van Rusland.

14 Catharina I.

zen voor de aankoop van die van Diderot,¹⁵ maar zegt u nu zelf, u aan wie de mensheid dank verschuldigd is voor het feit dat u in de persoon van Calas de onschuld en de deugd hebt verdedigd, het zou toch wreed en onrechtvaardig zijn geweest een geleerde zijn boeken af te pakken, en verhinder alstublieft dat de heer d'Alembert zich te veel aantrekt van de weigering van die toelage¹⁶ waar hij recht op heeft; het is een dwaas besluit dat hij naast zich neer moet leggen. Hij heeft zich opofferingen getroost die ver uitgaan boven deze zeer bescheiden toelage: de gevolgen van die weigering komen voor rekening van degenen die hem de voet dwars zetten, zij zullen er meer onder lijden dan hij.

De metropoliet van Novgorod, Dmitri¹⁷, is geen vervolger en geen fanaticus; in het *Mandement van Alexis*¹⁸ staat geen principe dat hij niet zou onderschrijven, niet zou prediken en niet zou publiceren, zodra dat nuttig of nodig zou zijn. Hij heeft een afschuw van de theorie der *twee machten*. Meer dan eens heeft hij daar voorbeelden van laten zien, die ik u zou kunnen opnoemen als ik niet bang zou zijn u te vervelen; ik zal ze op een afzonderlijk vel papier schrijven, zodat u dat kunt verbranden als u het niet wilt lezen.

Tolerantie is bij ons een voldongen feit, het is een staatswet geworden en vervolging is verboden. Wij hebben weliswaar dwepers die, omdat zij niemand anders mogen vervolgen, zichzelf in brand

15 In 1765 had Catharina voor vijftienduizend franc de bibliotheek van de in geldnood verkerende Diderot gekocht, maar Diderot zelf, tegen een salaris van duizend franc per jaar, aangesteld als conservator. In 1766 betaalt Catharina hem dat salaris voor vijftig jaar ineens uit.

16 D'Alembert schrijft in oktober 1765 aan Catharina: 'Uwe Keizerlijke Majesteit zal het moeilijk te geloven vinden dat men mij, als beloning voor een boek dat werkelijk nuttig is voor de godsdienst en voor de Staat, nu al een half jaar een bescheiden toelage weigert die beschikbaar is bij de Académie des Sciences en waar ik op grond van anciënniteit recht op heb.' Later in 1765 stuurt hij Catharina dat boek, waarvan de titel luidt: *Sur la destruction des jésuites en France*.

17 Daniil Andrejevitsj Setsjenov Dmitri (1709-1767), metropoliet van Novgorod, was een vertrouweling van Catharina. Hij was lid van de commissie die het nieuwe wetboek moest opstellen.

18 In 1765 had Voltaire het *Mandement du Révérendissime Père en Dieu Alexis, archevêque de Novgorod-la-Grande* geschreven, waarin hij de theorie van de twee machten (de geestelijke en de wereldlijke) aanvalt.

steken, maar als de dwepers uit andere landen dat ook zouden doen, dan bleef de schade beperkt, de wereld zou er alleen maar rustiger op worden en Calas zou niet geradbraakt zijn. Dat is de opvatting, mijnheer, die we te danken hebben aan de stichter van deze stad, die wij beiden bewonderen.

Het spijt mij dat uw gezondheid niet zo stralend is als uw geest. Die bevordert ook de geestelijke vermogens van anderen. Klaag niet over uw leeftijd en leef net zo lang als Methusalem, al zou u op de kalender de plaats moeten innemen die u mij meent te moeten weigeren. Aangezien ik niet meen het recht te hebben om bezongen te worden, zal ik mijn naam niet ruilen tegen die van de ijverzuchtige, jaloerse Juno; ik heb niet genoeg eigendunk om die van Minerva aan te nemen; de naam Venus wil ik ook niet, want dat dametje heeft te veel op haar kerfstok, en een Ceres ben ik niet, want in Rusland was de oogst dit jaar heel slecht. Mijn eigen naam doet mij tenminste nog hopen op de voorbede van mijn beschermheilige, daar waar zij nu is, en alles bij elkaar genomen geloof ik dat die naam beter bij mij past; maar ik zal vermijden hem nodeloos voor u te herhalen, wanneer ik u verzoek overtuigd te zijn van de belangstelling die ik heb voor alles wat u betreft.

Het *Mandement* deed mij denken aan de brave Antoine Vadé¹⁹ en zijn rede.

VOORBEELD TER NAVOLGING

Aangezien het onroerend goed van de geestelijkheid slecht werd beheerd, kwamen degenen die daarvan afhankelijk waren en die gebukt gingen onder een vaak tirannieke onderdrukking, wat nog werd verergerd doordat zij steeds andere heren kregen, tegen het einde van de regering van Elisabeth in opstand, en tien maanden na haar dood waren er bijna tienduizend opstandige lijfeigenen, wat maakte dat men aan het einde van 1762 het plan weer opvatte waar men al zestig jaar over nadacht, namelijk om het beheer van deze bezittingen te veranderen en de geestelijkheid te verzekeren van vaste inkomsten.

19 Toespeling op Voltaires *Discours aux Welches, par Antoine Vadé, frère de Guillaume in Contes de Guillaume Vadé* (1764).

Arseni²⁰, de bisschop van Rostov, was tegen; hij werd aangespoord door een paar confraters, die het echter niet raadzaam achtten hun naam bekend te maken, voordat ze precies wisten hoe het zou aflopen. Arseni stuurde tot tweemaal toe een verhandeling waarin hij het principe van de *twee machten* wilde instellen. Al in de tijd van keizerin Elisabeth had hij dergelijke verhandelingen het licht doen zien, maar men had zich ertoe beperkt hem het zwijgen op te leggen. Maar zijn onbeschaamdheid, of zijn waanzin, werd steeds groter. Hij werd door zijn confraters, Dmitri, de metropoliet van Novgorod, voorop, en gedeeltelijk ook door degenen die hem ertoe hadden aangezet, ter verantwoording geroepen, met grote meerderheid van stemmen veroordeeld als dweper die geheel onder invloed stond van de verderfelijke principes van de Latijnse Kerk, die in strijd waren met zowel het orthodoxe geloof als de soevereine macht, en bijgevolg vervallen verklaard van zijn hoedanigheid als bisschop en als priester, en overgeleverd aan de wereldlijke rechtspraak. Ik stemde slechts met dit vonnis in door het ontslag uit zijn kerkelijke functies en het priesterschap te bevestigen. Hij werd voor de rest van zijn leven als eenvoudige monnik in een klooster opgesloten.

Er zijn nog twee andere voorbeelden van een dergelijk streng optreden van de Griekse Kerk tegen dwepers en gekken, die wel minder plichtig waren, maar even opvallend zijn.

Hier nog een voorbeeld van andere aard.

Keizerin Elisabeth had de gelofte afgelegd om, als het eenmaal vrede was, een zilveren schrijn naar Rostov te gaan brengen voor Sint Dimitri;²¹ na mijn kroning vond ik dat ik verplicht was haar gelofte na te komen, en daar men begonnen was met de restauratie van het klooster, liet ik een aanzienlijke som achter ter voltooiing daarvan, en ik keerde terug naar Petersburg. Kort daarna kreeg ik een verzoekschrift van het klooster, ondertekend door de prior,

20 Aleksandr Matsevitj Arseni (1697-1772) was vanaf 1742 metropoliet van Rostov.

21 In 1752 werd in de kathedraal van het klooster Jakovlevski het nog geheel intacte lijk van Daniil Savitsj Dmitri (1631-1709), metropoliet van Rostov, gevonden. In 1757 werd Dmitri heilig verklaard. In 1763 kwam Catharina naar Rostov om de stoffelijke resten te laten bijzetten in een zilveren schrijn die was besteld door Elisabeth.

waarin mij werd gevraagd geld te sturen, omdat ze daar naar zijn zeggen geen geld meer hadden om wijn te kopen en de dingen die nodig waren voor de liturgie. Ik stuurde dat verzoekschrift naar de synode en gaf eenvoudig te kennen dat men het die kerk aan niets moest laten ontbreken. Nadat de synode de zaak had onderzocht, deed zij een uitspraak waarbij de abt werd geschorst als een bijgelovig fanaticus die misbruik had willen en durven maken van de goede trouw van de vorstin, wat aannemelijk maakte dat hij zich niet beter had gedragen ten opzichte van de overige gelovigen, die in groten getale zijn klooster bezochten en het hem bijgevolg aan niets lieten ontbreken. Men stelde in zijn plaats een andere abt aan, die men een handleiding gaf waarin men hem voorschreef hoe te handelen. Deze handleiding is werkelijk zo mooi en zo vrij van bijgeloof dat, als ze zou worden gepubliceerd, ze deze heren tot eer zou strekken, hoewel ze niet de datum draagt van het *Mandement*.

7

VOLTAIRE AAN CATHARINA II

24 januari 1766

Mevrouw,

De brief waarmee Uwe Keizerlijke Majesteit mij vereert, heeft mij het hoofd op hol gebracht: hij heeft mij een profetenbrevet gegeven. Ik had er geen vermoeden van dat de aartsbisschop van Novgorod zich inderdaad tegen dat onzinnige systeem van de twee machten had uitgesproken. Ik had gelijk zonder dat ik dat wist, wat ook weer typisch is voor een profetie. Ongelovigen kunnen natuurlijk tegenwerpen dat de aartsbisschop van Novgorod geen Alexis heet, maar Dimitri. En dan kan ik met alle commentatoren antwoorden dat er in een profetie duistere plekken moeten zitten en dat nu juist die duistere plekken altijd een helderder licht werpen op de waarheid. Ik zal daar nog aan toevoegen dat Alex alleen maar in Dimi veranderd hoeft te worden en -is in -tri om de echte naam van de

bisschop te krijgen. Alleen door en door goddeloze lieden zullen zich niet door zulke bewijzen laten overtuigen.

Ik ben zo werkelijk een profeet dat ik Uwe Majesteit zonder omwegen de grootste roem en de grootste eer voorspel. Of de mensen worden volslagen gek, of zij zullen al het groots en nuttigs dat u verricht bewonderen. Deze voorspelling komt zelf, zoals alle voorspellingen, zo'n beetje als mosterd na de maaltijd.

Ik denk dat, als die andere grote man, Peter I, zich in een wat milder klimaat dan dat van het Ladogameer had gevestigd, als hij Kiev had uitgekozen of een andere wat zuidelijker streek, ik, mijn leeftijd ten spijt, nu mijn opwachting bij u zou komen maken. Het is treurig te moeten sterven zonder van nabij de vrouw te hebben bewonderd die de naam Catharina verkiest boven die van de godinnen uit vroeger tijden, en die hem ook verkieslijker zal maken. Ik heb nooit naar Rome willen gaan, ik heb altijd een gevoel van afkeer gehad bij de gedachte dat ik monniken zou zien in het Capitool en er getuige van zou moeten zijn hoe de graven van mensen als Scipio door de voeten van priesters worden vertrapt; maar het maakt mij doodongelukkig dat ik niet die woestijnen zal zien die veranderd zijn in schitterende steden, en dat uitgestrekte land dat door heldinnen tot beschaving is gebracht. In de hele wereldgeschiedenis vindt men niets wat daarop lijkt, het is de schoonste en de grootste van alle revoluties: mijn hart is als een magneet, het keert zich naar het Noorden.

Het is heel spijtig dat d'Alembert die reis niet heeft gemaakt, want hij is nog jong. Hij was gepikeerd, omdat hij een beetje onrechtvaardig was behandeld, maar die zaak is heel onbelangrijk en heeft zijn filosofie niet vertroebeld. Het is nu allemaal weer in orde. Ik denk dat de *Encyclopédie* op weg is een plaats te vragen in de bibliotheek van uw paleis.

Moge Uwe Keizerlijke Majesteit zo goed zijn mijn erkentelijkheid, mijn bewondering en mijn diep respect welwillend te aanvaarden.

Wijlen abbé Bazin

Mevrouw,

Nu moeten alle ogen zich richten op de poolster. Uwe Keizerlijke Majesteit heeft een weg naar roem gevonden die vóór haar geen enkele vorst nog kende. Geen van hen was ooit op de gedachte gekomen weldaden te betonen in een gebied dat zeven- of achthonderd mijl verwijderd is van zijn eigen land. U bent werkelijk de weldoenster van Europa geworden; en u hebt meer onderdanen gekregen door uw grote hart dan anderen gewapenderhand kunnen veroveren.

Na alle gunsten waarmee Uwe Majesteit de familie Calas heeft overladen, is het misschien wat onbescheiden om u te vragen de familie Sirven²² in bescherming te nemen. Ik weet welke grote en nuttige dingen Uwe Majesteit voor haar volk heeft gedaan. Het zou betekenen dat ik mij schuldig zou maken ten aanzien van dat volk, als ik u zou smeken de bron van alle weldaden die u over Rusland uitstort, gedeeltelijk om te leiden ten behoeve van die ongelukkige familie uit Languedoc. Ik ben slechts zo vrij om u te schrijven, Mevrouw, teneinde u te verzoeken uw weldaden te matigen. De allerkleinste hulp zal voldoende voor ons zijn. Wij vragen u slechts om de eer uw verheven naam te mogen zetten boven de lijst van personen die ons helpen het fanatisme de kop in te drukken en de mensen verdraagzamer en menselijker te maken.

Ik heb Uwe Majesteit nog een andere gunst te vragen, namelijk om mij verlof te willen geven de verhandeling waarmee zij mij heeft vereerd, aangaande die bisschop van Rostov die gestraft is voor zijn theorie over de twee machten, aan anderen door te geven. Er is maar één macht, Mevrouw, de macht die weldoet.

22 De protestant Pierre Paul Sirven (geboren 1709) wordt er in 1761 van beschuldigd zijn dochter te hebben vermoord, omdat zij katholiek wilde worden. De familie vlucht naar Zwitserland en beide ouders worden bij verstek tot de galg veroordeeld. Voltaire zet zich voor hen in en in 1766 ontvangt hij de familie in Ferney. In 1771 zal het gerechtshof van Toulouse de familie vrijspreken.

Met het diepste respect en de innigste dankbaarheid verblijf ik, Mevrouw, de zeer nederige, gehoorzame en dankbare dienaar van Uwe Majesteit,

Voltaire

9

CATHARINA II AAN VOLTAIRE

Sint-Petersburg, 9 [20] juli 1766

Mijnheer,

Dat licht van de poolster is slechts wat noorderlicht. De weldaden die betoond zijn op enige honderden mijlen afstand vanhier en waarvan u zo goed bent gewag te maken, komen niet van mij. Wat de familie Calas heeft ontvangen, dankt zij aan haar vrienden; de heer Diderot heeft de verkoop van zijn bibliotheek ook aan zijn vriend te danken, net zoals de families Calas en Sirven alles aan u te danken hebben. Het heeft niets te betekenen als men wat aan zijn medemens geeft van datgene waarvan men zelf zo'n grote overvloed bezit, maar onsterfelijk wordt men pas als men de pleitbezorger van de hele mensheid wordt, de verdediger van de verdrukte onschuld. Die twee zaken bezorgen u de verering waartoe dergelijke wonderen verplichten. U hebt gestreden tegen alle vijanden van de mensheid bij elkaar, tegen bijgeloof, fanatisme, onwetendheid, rechtsverdraaiing, slechte rechters, en tegen dat gedeelte van de macht dat berust bij allen die daaronder geschaard moeten worden; er zijn heel wat moed en goede eigenschappen voor nodig om al die hindernissen te overwinnen. U hebt getoond die te bezitten, u hebt overwonnen. U verlangt een bescheiden hulp voor de familie Sirven, mijnheer. Kan ik dat weigeren? Zult u me prijzen voor die daad? Is daar een reden voor? Hiervan uitgaande moet ik u bekennen dat ik liever zou willen dat men onkundig zou blijven van mijn cheque; als

u echter meent dat mijn naam, hoe weinig melodieus die ook is, van nut kan zijn voor de slachtoffers van degenen die belust zijn op vervolging, vertrouw ik op uw vooruitziende blik en mag u mijn naam noemen. Als dat hen maar niet juist zal schaden. Ik heb redenen om dat te denken.

Het incident met de bisschop van Rostov is in het openbaar behandeld en u mag het artikel geven aan wie u wilt, mijnheer, en wel als authentiek document dat u langs zeer betrouwbare weg hebt verkregen.

Ik heb met veel aandacht het drukwerkje²³ gelezen dat u bij uw brief had ingesloten. Het is heel moeilijk om de principes die daarin staan in praktijk te brengen, jammer genoeg zal de meerderheid daar nog lang tegen gekant zijn; maar het is wel mogelijk om de angel te halen uit de opvattingen die leiden tot de vernietiging der mensheid. Het volgende heb ik onder andere over dit onderwerp doen opnemen in een *Instructie* voor een comité dat onze wetten moet vernieuwen: *In een groot rijk, waarvan de heerschappij zich uitstrekt over net zo veel verschillende volken als er godsdiensten zijn onder de mensen, zou de voor de rust en vrede onder de burgers schadelijkste fout eruit bestaan intolerant te zijn ten aanzien van hun verschillende godsdiensten. Het is zelfs zo dat alleen een verstandige verdraagzaamheid, die zowel door de orthodoxe godsdienst als door de politiek wordt beleden, alle verdwaalde schapen terug kan brengen naar het ware geloof. Vervolging ergert de mensen, verdraagzaamheid maakt hen vriendelijker en minder onbuigzaam door de twistgesprekken, die zo in strijd zijn met de rust in het land en de eensgezindheid onder de burgers, tot zwijgen te brengen.*²⁴

23 Waarschijnlijk Voltaires artikel *Avis au public sur les parricides imputés aux Calas et aux Sirven* (Genève, 1766).

24 De eerste versie van de artikelen 494, 495 en 496 van de zogenoemde *Nakaz* (*Instruction de Sa Majesté Impériale Catherine II. Pour la Commission chargée de dresser le projet d'un nouveau Code de Loix*) die in 1767 in het Russisch en in 1768 in het Frans werd gepubliceerd.

Daarna volgt er nog een samenvatting uit het boek *L'Esprit des lois*²⁵ over magie enzovoorts, te lang om die hier te vermelden. Er wordt daarin alles gezegd wat men kan zeggen om enerzijds de burgers te beschermen tegen de ellende die het gevolg kan zijn van dergelijke beschuldigingen, zonder evenwel anderzijds de rust op religieus terrein te verstoren of het geweten der gelovigen te kwetsen. Ik heb gemeend dat de enige werkbare manier om het protest van de rede ingang te doen vinden, was om dat te doen stoelen op het fundament van de openbare rust, waarvan elk individu bij voortduring de noodzaak en het nut beseft.

De jonge graaf Sjoevalov, die terug is in zijn vaderland, heeft mij verteld over de belangstelling waarvan u blijk hebt gegeven ten aanzien van alles wat met mij te maken heeft. Ik eindig met u hiervoor mijn dank te betuigen.

10

VOLTAIRE AAN CATHARINE II

Ferney bij Genève, 22 december 1766

Mevrouw,

Uwe Keizerlijke Majesteit vergeve mij, maar u bent niet het noorderlicht; u bent zonder enige twijfel de schitterendste ster van het Noorden, en er is er nog nooit een geweest die zo'n gunstige invloed had als u: Adromeda, Perseus en Kallisto kunnen zich niet met u meten. Al die sterren zouden Diderot hebben laten omkomen van honger. In zijn vaderland is hij vervolgd, maar uw weldaden komen hem daar opzoeken. Lodewijk XIV was minder gul dan Uwe Majesteit;

25 Op 11 september 1766 schrijft Catharina aan d'Alembert: 'Sinds twee jaar ben ik voornamelijk bezig met het overschrijven en overdenken van de principes van president de Montesquieu.' Van de ongeveer 526 artikelen van de *Instructie* zijn er zo'n 250 geïnspireerd op *L'Esprit des lois* en ongeveer 100 op *Les Délits et les peines* (*Dei delitti e delle pene*) van Cesare Beccaria. In juli 1766 had Voltaire de laatste hand gelegd aan zijn *Commentaire sur le livre des Délits et des peines*. In 1767 nodigt Catharina Beccaria uit om naar Rusland te komen, maar na enige aarzeling besluit deze om in Italië te blijven.

hij beloonde verdienstelijke mensen in het buitenland, maar hij werd op hun verdienste gewezen: u zoekt die zelf op, Mevrouw, en u vindt die ook. Uw ruimhartige inspanningen om in Polen²⁶ de vrijheid van geweten in te voeren zijn een weldaad die door de mensheid verheerlijkt moet worden, en ik zal het een eer vinden te durven spreken uit naam van die mensheid, als mijn stem zich nog kan laten horen.

Sta mij intussen toe, Mevrouw, om datgene te publiceren wat u zo goed bent geweest mij te schrijven met betrekking tot de aartsbisshop van Novgorod en over de verdraagzaamheid. Wat u schrijft is een blijvend teken van uw grootheid; wij met zijn drieën, Diderot, d'Alembert en ik, richten altaren voor u op; u maakt dat ik een heiden word. Met diep respect, maar meer nog in aanbidding verblijf ik, Mevrouw, de priester van uw tempel,

Voltaire

11

CATHARINA II AAN VOLTAIRE

Sint-Petersburg, 9 [20] januari 1767

Mijnheer,

Ik heb zojuist uw brief van 22 december ontvangen, waarin u mij een vaste plaats onder de sterren geeft. Ik weet niet of zo'n plaats wel de moeite waard is om ernaar te dingen. Door niemand anders dan door u en uw waarde vrienden over wie u spreekt, zou ik gerekend willen worden tot degenen die zo lang door het mensdom zijn aanbeden. Hoe weinig men ook met zichzelf ingenomen is, men kan namelijk per slot

²⁶ Onder invloed van Catharina was in 1763 Stanislaus Poniatovski benoemd tot koning van Polen. Daar begint zich echter een hervormingspartij te ontwikkelen die zijn aanhang heeft onder de lagere adel en de burgers. Hervormingen zijn nodig, maar worden tegengehouden door de hoge adel, die vreest invloed te verliezen. Catharina wendt haar invloed aan ten gunste van de hoge adel, zogenaamd als verdedigster van de Gouden Vrijheid, maar in werkelijkheid wil zij Polen zwak houden en er een soort vazalstaat van Rusland van maken. Voltaire gelooft heilig in de goede bedoelingen van Catharina.

van rekening onmogelijk de wens koesteren om op één lijn gesteld te worden met uien, katten, kalveren, ezelsvellen, stieren, slangen, krokodillen, allerhande dieren enzovoorts, enzovoorts. Als je dat allemaal bij elkaar optelt, wie zou er dan nog een tempel willen hebben? Laat mij dus alstublieft op Aarde, daar ben ik beter bereikbaar voor uw brieven en voor die van uw vrienden, mensen als d'Alembert en Diderot, en zal ik getuige zijn van de fijngevoelige manier waarop u zich inzet voor alles wat van belang is voor deze mensen, die onze eeuw de verlichting hebben gebracht, een titel die u zo ten volle met hen deelt.

Wee de vervolgers! Zij verdienen een plaats onder de godheden die hierboven in het bijzonder zijn vermeld, daar horen zij thuis.

Wees er overigens van overtuigd, Mijnheer, dat ik veel moed put uit uw bijval.

Het artikel waarover ik u heb gesproken en dat handelt over de verdraagzaamheid, zal pas aan het einde van de volgende zomer in het openbaar verschijnen.

Ik herinner mij dat ik u in mijn vorige brief heb geschreven wat mijn mening is aangaande de publicatie van de stukken met betrekking tot de aartsbisschop van Novgorod. Kortgeleden heeft deze geestelijke opnieuw blijk gegeven van de opvattingen die u van hem kent. Iemand bracht hem een boek dat hij had vertaald; de aartsbisschop heeft tegen hem gezegd dat hij hem aanraadde dat boek niet uit te geven, omdat er, zo zei hij, principes in stonden die de theorie van de twee machten onderbouwden.

Wees ervan overtuigd dat, welke titel u ook aanneemt, die bij mij nooit afbreuk zal doen aan de hoogachting die men verschuldigd is aan iemand die heel zijn grote genialiteit inzet ten behoeve van de mensheid.

Door de bijgevoegde publicatie²⁷ zult u zelf kunnen oordelen of wij het recht ja dan nee aan onze kant hebben.

27 *Déclaration de la part de Sa Majesté l'Impératrice de toutes les Russies à Sa Majesté le Roi et à la République de Pologne, Saint-Petersbourg [1767].* Sinds 1763 eiste Rusland dat de orthodoxe christenen die in Polen woonden, dezelfde burgerrechten zouden genieten als de katholieken, en dat zij openbare functies zouden mogen bekleden. De *Déclaration*, die in het Russisch, het Frans, het Duits en het Latijn was gepubliceerd, moest een rechtvaardiging zijn voor het binnenvallen van Russische troepen in Polen.

Mevrouw,

Uwe Keizerlijke Majesteit is dus zo goed mij te laten oordelen over de grootmoedigheid waarmee zij opkomt voor de mensheid. Mijn oordeel is niet zuiver en ik ben er te zeer van overtuigd dat men alleen tirannieke kletspraat kan inbrengen tegen uw uitstekende verhandeling. Verstoken zijn van burgerrechten omdat men gelooft dat de Heilige Geest alleen voortkomt uit de Vader,²⁸ dat lijkt mij zo gek en zo dwaas dat ik die onzin niet zou geloven, als de dwaasheden in mijn eigen land mij daar niet op hadden voorbereid. Ik ben er niet de persoon naar om door te dringen tot uw staatsgeheimen, maar ik zou mij toch lelijk vergissen als Uwe Majesteit het niet eens zou zijn met de koning van Polen. Hij is een filosoof, hij is uit principe verdraagzaam. Ik denk dat u beiden niet voor elkaar onderdoet als het gaat om het welzijn van de mensheid, en dat u alle twee geen boodschap hebt aan onverdraagzame priesters.

Er zal een tijd komen, Mevrouw, en dat zeg ik steeds weer, dat al het licht uit het Noorden komt. Uwe Keizerlijke Majesteit kan zeggen wat zij wil, ik maak van u toch een ster, en ster zult u blijven. De Kimmerische duisternis blijft in Spanje, en uiteindelijk zal zij geheel worden verjaagd. U zult geen ui zijn, geen kat, geen gouden kalf en ook geen stier Apis; tot die goden zult u niet behoren, want die worden opgegeten; u behoort tot de goden die voeden. U doet goed zo veel u kunt, binnen en buiten uw grenzen. Wijze mensen zullen u nog tijdens uw leven onder de goden scharen; maar blijf lang leven, Mevrouw, want dat is honderdmaal beter dan een godheid te zijn.

Als u wonderen wilt verrichten, probeer dan slechts om uw klimaat wat milder te maken. Als ik zie wat Uwe Majesteit allemaal doet, dan denk ik dat het zuivere plagerij is dat zij die klimaatsverandering

²⁸ Volgens de katholieke leer komt de Heilige Geest voort uit de Vader en de Zoon. De Grieks-orthodoxe Kerk leert dat de Heilige Geest alleen voortkomt uit de Vader.

niet tot stand brengt; ik heb daar wel enig belang bij, want zodra u Rusland op de dertigste breedtegraad hebt gezet in plaats van in de buurt van de zestigste, vraag ik u verlof om er mijn laatste jaren te komen doorbrengen. Maar waar ik ook mijn leven slijt, ik zal u bewonderen, of u dat wilt of niet, en voor altijd verblijf ik met het diepste respect, Mevrouw, de zeer nederige en zeer onderdanige dienaar van Uwe Keizerlijke Majesteit,

Voltaire

13

CATHARINA II AAN VOLTAIRE

Moskou, 26 maart [6 april] 1767

Mijnheer,

Ik heb uw brief van 24 [27] februari ontvangen, waarin u mij aanraadt een wonder te bewerkstelligen teneinde het klimaat van dit land te veranderen. Vroeger was men in deze stad gewend aan wonderen, of liever gezegd, de gewone man zag vaak de normale dingen aan voor wonderbaarlijke verschijnselen; in de inleiding van het Concilie van tsaar Ivan Vasiljevitsj heb ik gelezen dat, toen de tsaar zijn openbare biecht had gedaan, er een wonder geschiedde, midden op de dag ging de zon namelijk schijnen en overgoot hem en al de verzamelde paters met haar stralen; let wel, nadat de tsaar hardop in het openbaar zijn zonden had beleden, verweet hij tenslotte op heftige toon de geestelijkheid al haar ongeregelheden, en hij bezwoer het Concilie om hemzelf en ook zijn geestelijken terecht te wijzen. Nu is alles veranderd. Peter de Grote heeft het vaststellen van een wonder afhankelijk gemaakt van zo veel formaliteiten en de synode houdt zich daar zo strikt aan, dat ik bang ben het wonder dat u mij wilt laten verrichten alvorens u hier komt, daaraan bloot te stellen. Maar ik zal alles doen wat in mijn vermogen ligt om de lucht in Sint-Petersburg schoner te maken; wij zijn al drie jaar bezig

de moerassen rond de stad door middel van kanalen droog te leggen en de uitgestrekte naaldbossen ten zuiden van de stad te kappen, en nu al zijn er drie grote landerijen bezet door kolonisten, daar waar je vroeger niet kon lopen zonder dat het water tot je middel kwam, en vorige herfst hebben de bewoners er het eerste graan gezaaid.

Aangezien u belang lijkt te stellen in alles wat ik doe, Mijnheer, voeg ik bij deze brief de minst slechte Franse vertaling van het *Manifest*²⁹ dat ik op 14 december van het vorige jaar heb ondertekend, en dat in zo'n verminkte staat in de Hollandse kranten terecht is gekomen dat het niet erg duidelijk was wat er bedoeld werd: in het Russisch is het een hooggewaardeerde tekst, dankzij de rijkdom en de uitdrukingskracht van onze taal, maar de vertaling was des te moeilijker. In de maand juni zal die grote vergadering voor het eerst bijeenkomen en ons zeggen waar het haar nog aan ontbreekt, en daarna zal men gaan werken aan de wetten waar, naar ik hoop, de mensen mee in zullen stemmen. Intussen ga ik een rondreis maken door verschillende provincies langs de Wolga, en op het moment waarop u dat misschien het minst verwacht, krijgt u een brief vanuit een of andere vervallen vesting in Azië. Daar zal ik, zoals overal elders, vol waardering en hoogachting zijn voor de kasteelheer van Ferney.

P.S. Graaf Sjoevalov heeft mij een brief laten zien, Mijnheer, waarin u hem vraagt of er nog iets vernomen is van de twee teksten die u naar het Economisch Genootschap³⁰ hebt gestuurd. Ik weet dat onder een twaalfal verhandelingen die het Genootschap heeft ontvangen in antwoord op de prijsvraag, er één in het Frans was, die was toe-

29 Het *Manifest* van Catharina II van 14 [25] december 1766, waarin opdracht wordt gegeven tot het oprichten van een wetgevende commissie die belast is met het opstellen van een nieuw wetboek. Voor het eerst in de Russische geschiedenis worden de afgevaardigden voor deze commissie, een soort parlement, gekozen.

30 Op 13 oktober 1765 was onder auspiciën van Catharina II het Genootschap voor Vrije Economie opgericht. In november 1766 schrijft het Genootschap een prijsvraag uit over het onderwerp: *Is het nuttiger voor een staat als de boer zelfeigenaar is van de grond, of kan hij beter alleen het roerend goed in eigen bezit hebben?* Voltaire antwoordt hierop in zijn artikel *Discours en faveur des paysans du Nord*, waarin hij lovend spreekt over Catharina, die haar volk hierdoor rijp maakt voor de ideeën van vrijheid, gelijkheid en eigendomsrecht.

gezonden vanuit Schaffhausen. Als u mij het motto kunt aangeven van de verhandelingen waar u belangstelling voor hebt, zal ik aan het Genootschap vragen of het die heeft ontvangen.

14

VOLTAIRE AAN CATHARINA II

26 mei 1767

U gaat naar Azië, is dat nu wel zo wijs,
Schone, verheven Thalestris?
U vindt, mij dunkt, slechts droefenis,
Geen Alexander op uw reis.

Helaas! Uwe Keizerlijke Majesteit kan de hele wereld rondreizen, maar zal nauwelijks een koning vinden die zich met haar kan meten. Zij reist als Ceres die de wereld wetten gaf en weldaden bewees. Ik ben niet op de hoogte van de Russische taal, maar uit de vertaling die u zo goed bent mij te sturen, maak ik op dat die beschikt over omkeringen en zinswendingen die de onze mist. Ik lijk niet op die hofdame uit Versailles die zei: Wat jammer dat die geschiedenis in Babel spraakverwarring heeft veroorzaakt, anders zou iedereen altijd Frans hebben gesproken.

Uw buurman, de Chinese keizer K'ang-Hsi, vroeg aan een missionaris of men gedichten kon schrijven in de talen van Europa. Hij kon het niet geloven.

Ik dank Uwe Majesteit dat zij zo goed is geweest aandacht te willen besteden aan de twee pakjes die vanuit Zwitserland naar het Economisch Genootschap zijn gestuurd. Ze zijn afkomstig van twee Fransen die tussen Franche-Comté en het kanton Bern wonen.

Ik ontvang net een brief van een van hen.³¹ Daarin staat dat het motto van de een is *ex tellure omnia*³², en dat van de ander *si populus*

31 Die brief is niet te vinden in de correspondentie van Voltaire en heeft waarschijnlijk ook nooit bestaan.

32 Alles komt voort uit de aarde.

*dives, rex dives*³³. Maar het echte motto is hun bewondering voor uw persoon.³⁴ En dat is heel zeker ook het mijne.

Moge Uwe Keizerlijke Majesteit zo goed zijn mijn gevoelens en het zeer diepe respect van deze oude Zwitser te aanvaarden.

Voltaire

15

CATHARINA II AAN VOLTAIRE

Kazan, 29 mei [9 juni] 1767

Ik had u er al mee bedreigd dat u een brief zou krijgen uit een of ander vervallen vestingstadje in Azië, en vandaag houd ik woord.

Het lijkt mij dat de schrijvers van de *Anekdote over Belisarius*³⁵ en de *Brief over lofdichten*³⁶ nauw verwant zijn aan neef Bazin. Maar, Mijnheer, is het niet beter om een lofdicht op iemand altijd pas na diens dood het licht te doen zien, uit angst dat hij het vroeg of laat zal logenstraffen, gezien de onberekenbaarheid en het gebrek aan zekerheid van alles wat de mens betreft? Ik weet niet of men na de herroeping van het Edict van Nantes nog veel belang heeft toegekend aan de lofdichten op Lodewijk XIV. De vluchtelingen waren althans niet erg geneigd er veel gewicht aan te hechten.

Ik verzoek u, Mijnheer, om uw invloed te doen gelden bij de geleerde uit het kanton Uri en hem te verhinderen zijn tijd te verdoen met nog vóór mijn dood een lofdicht op mij te schrijven. De wetten waar zo veel over te doen is, zijn per slot van rekening nog niet opgesteld, en wie kan ervoor instaan dat ze goed zullen zijn? Werkelijk, alleen het nageslacht zal in staat zijn over deze kwestie te oordelen,

33 Als het volk rijk is, is de koning rijk.

34 De twee inzendingen zijn waarschijnlijk beide van Voltaire. Hij heeft de prijsvraag echter niet gewonnen.

35 Voltaire, *Anecdote sur Bélisaires* en *Seconde anecdote sur Bélisaire*, Genève, 1767.

36 Voltaire, *Lettre sur les panégyriques, par Irinée Alethès, professeur en droit dans le canton Suisse d'Uri*, Genève, 1767.

en niet wij. Bedenk alstublieft dat ze bestemd zijn voor Azië en voor Europa, en wat een verschil in klimaat, in mensen, in gewoonten en zelfs in manier van denken! En nu ben ik dan in Azië, ik heb het met eigen ogen willen zien. In deze stad wonen wel twintig verschillende volken, die helemaal niet op elkaar lijken, maar toch moeten ze een jasje hebben dat bij iedereen past. Ze kunnen wel algemene principes voor zichzelf vinden, maar de details? En wat voor details? Ik zou zeggen, het is bijna een hele wereld die nog geschapen moet worden, die tot een eenheid moet worden gesmeed en in stand gehouden enzovoorts. Ik laat het hierbij, en dit is echter hoe dan ook al veel te veel. Als dit alles niet slaagt, zullen de stukjes brief³⁷ die, naar ik heb gezien, geciteerd worden in de laatste publicatie, grootspraak en ik weet niet wat zijn in de ogen van buitenstaanders en van mensen die jaloers op mij zijn, en bovendien, mijn brieven zijn slechts ingegeven door waardering voor u en zijn niet geschikt voor publicatie. Het is weliswaar heel vleidend en eervol voor mij om te zien vanuit welk gevoel de auteur van de *Brief over lofdichten* dit alles heeft geschreven, maar volgens Belisarius is dit nu juist voor mensen zoals ik het kritieke moment. Aangezien Belisarius in alles gelijk heeft, zal hij ook hierin ongetwijfeld geen ongelijk hebben. De vertaling van dat boek³⁸ is klaar en zal weldra in druk verschijnen. Bij wijze van test heeft men de vertaling voorgelezen aan twee personen die het origineel niet kenden; de een riep uit: Ik zou er mijn beide ogen voor geven om Belisarius te mogen zijn, dan was ik ruimschoots beloond; de ander zei: Als dat zou gebeuren, zou ik jaloers op u zijn. En tot besluit, Mijnheer, wees zo goed mijn erkentelijkheid te aanvaarden voor alle blijken van vriendschap die u mij toont, maar als het enigszins kan, zorg er dan voor dat mijn kladjes niet in druk verschijnen.

Catharina

37 In bovengenoemde *Lettre sur les panégyriques* zijn drie fragmenten opgenomen uit brieven van Catharina.

38 Het gaat hier om de *Bélisaire* van Marmontel, die dat boek aan Catharina had opgestuurd.